

Jure Gašparič

Udri ga!

Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnima vojnama

GAŠPARIČ Jure, dr., višji znanstveni sodelavec,
Inštitut za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

321.72(497.1Beograd): 323.285"1918/1941"

UDRI GA!

Nasilje v beograjski skupščini med obema svetovnima vojnama

Intervencije predsedujočega skupščine, pozivi k miru, opomini poslancev, odvzemi besede, izključitve s sej, prekinitve sej ... To so bili tisti proceduralni dogodki, ki so s svojo pogostostjo zaznamovali parlamentarno razpravo in sploh delo Narodne skupščine prve jugoslovanske države. Govori poslancev so bili ob vsej resnosti, polemičnosti, argumentaciji ... prevečkrat nespoštljivi, odzivi nanje pa ravno tako. Politična strast, nujna sestavina vsake dobre politike, je preraščala meje dostojnega. Zmerjanje s t. i. neparlamentarnimi izrazi, zganjanje hrupa in vesplošen kraval pa so velikokrat prerasli v prave pretepe in druge fizične obračune. Ob spremljanju tedanjih burnih sej se celo zdi, da so bili občasni pretepi nekaj pričakovanega; pojav, ki je sodil v občo sliko jugoslovanskega parlamentarizma. Izvoljeni narodni poslanci, med njimi nekdanji visoki uradniki, funkcionarji, advokati in kmetje, profesorji, duhovniki in veterinarji, so moč argumentov včasih morali podkrepiti na neposreden in osebni način ...

Ključne besede: parlament, Narodna skupščina, Kraljevina SHS / Jugoslavija, nasilje

GAŠPARIČ Jure, PhD, Research Fellow,
Institute of Contemporary History, Kongresni trg 1,
SI-1000 Ljubljana

321.72(497.1Beograd): 323.285"1918/1941"

HIT HIM!

Violence in the Belgrade Parliament between the World Wars

Interventions by the Speaker, calls for order, warnings to the deputies, interrupted speeches, expulsions and interrupted meetings etc. All of these were the kinds of procedural events that frequently characterized parliamentary debates and in general the functioning of the National Assembly of the first Yugoslav state. Regardless of their gravity, polemical nature and argumentation, speeches by the Members of Parliament were too often disrespectful and so were responses to them. Political passion, an essential ingredient of every good political system, grew beyond the limits of decency. Name-calling with "non-parliamentary expressions", noise and general rows frequently escalated into real brawls and other physical encounters. Turbulent meetings even suggest that occasional brawls were something normal, a phenomenon that was part of the general image of Yugoslav parliamentarianism. The elected national deputies, who comprised former senior officials, functionaries, lawyers and farmers, professors, clergymen and veterinarians, occasionally had to underline their arguments in a direct and personalized way.

Key words: parliament, National Parliament, Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes/Yugoslavia, violence

Pretepi

V parlamentu je bilo še posebej napeto ozračje vsakič, ko je beseda poslancev nanese na korupcijo. 22. julija 1922, na eni »najburnejših« parlamentarnih sej dotlej, je dr. Janko Šimrak, poslanec opozicijskega Jugoslovanskega kluba, stavil nujni predlog, ki naj bi dobesedno »konsterniral« večino parlamenta.¹ Kolege poslance je opozoril na poskus podkupovanja nekaterih poslancev ob glasovanju za državno posojilo in zato predlagal ustanovitev posebnega parlamentarnega odbora ter odgoditev glasovanja. Konsternirana vladna večina sprva na predlog ni reagirala, slišati je bilo le nekaj medklicev. Udobje številčne premoči je nedvomno omogočalo mirnejše spremljanje razprave. Stališče vlade do predloga je predstavil finančni minister dr. Kumanudi, ki je mirno soglašal z ustanovitvijo odbora, s preložitvijo glasovanja pa nikakor. Država je nujno potrebovala denar. »Nato je nastala v klopek Jugoslovanskega in zemljoradniškega kluba ogromna razburjenost.« Dvorana se je naglo spremenila v nekaj, kar je bilo še najbolj podobno orientalski tržnici. Razvnelo se je neznosno vpitje, politična strast je bruhalo na dan. Slovenski katoliški gospodje in hišni gospodarji, srbski kmetje, muslimanski begi in hrvaški izobraženci so vsi po vrsti enako žgoče proti vladi in njenim poslanca razglašeno tulili: »Pred sodišče! Kakor izgleda, ste vsi podkupljeni! Kje so vaše provizije?!« »Ogorčenje« je naposled doseglo »tolik vrhunec«, da je moral predsedujoči sejo za četrto ure prekiniti. Toda tudi med odmorom se strasti niso polegale. Poslanci niso mirno zavili v prostore svojih klubov, pa tudi ob hladni pijači v bifeju se niso sproščali. Ostajali so v dvorani, kjer so se burni prizori vrstili naprej. »Vsak čas je bilo pričakovati, da pride do dejanskih spopadov.«

S sejo so nato le uspeli nadaljevati in se nekaj časa zadovoljevali zgolj z občasnimi medklici in neizvirnimi žaljivkami (»vladna večina je tolpa razbojnikov«). A ko je opozicijski poslanec Moskovljevič poslancu vladne večine, ki je ravno govoril, zabrusil, da bi ga bilo treba postaviti pod obtožbo, je bilo nemirnega parlamentarnega miru tisti vroči julijski dan dokončno konec. Naenkrat je »cela tolpa vladnih poslancev« skočila proti Moskovljeviču. Demokratski poslanec Magovčević ga je prijel za vrat in pričel daviti, poslanec Vuletić mu je zbil na tla ščipalnik. Nastal je strašen hrup in vsesplošen kraval. Po zraku so začeli »frčati« tintniki, stoli in posamezni deli poslanskih klopi. Pristranski poročevalec časnika Slovenec je zapisal, da so bili vladni poslanci v večini in da bi se zato godilo Moskovljeviču slabo, »ako bi ga ne obranil poslanec Miladinović, ki je metal demokratske poslance na vse strani.« Provladno Jutro je po drugi strani postreglo z bistveno manj sočnim opisom do-

godka.² Seja je bila nato znova prekinjena, pri čemer predsedujoči še dolgo ni zmozel napraviti reda v dvorani.

Popoldanski del se je za razliko od jutranjega tekel presenetljivo gladko in mirno. Poslanci so najbrž bili že utrujeni, tudi vročina jih je morala zdelati. Toda besede bivšega črnogorskega ministra Radovića, češ da se je opozicija znašla na istem terenu »s protidržavnimi elementi«, so znova povzročile »oglušujoč protest«. Poslanci so tolkli s klopmi, izrečene besede so bile podobne nememu govore, slišalo se ni ničesar, le gromozanski hrup. Seja je bila tisti dan že tretjič prekinjena. Ko se je vnovič le nadaljevala, so opozicijski poslanci podali protestno izjavo in še pred glasovanjem zapustili dvorano. Vlada je imela dovolj glasov, da si je nato v miru izglasovala sporno posojilo.

Včasih se je zgodilo, da je poslance žar debate tako ponesel, da so med seboj obračunali še po zaključku seje. 17. maja 1922 je tako skupina poslancev iz radikalne stranke v sejni dvorani, ki jo je predsedujoči že zapustil, napadla poslanca Vojo Lazića in ga »fizički zlostavljala«. Ko je Lazićev kolega o tem incidentu zahteval stališče predsednika skupščine Ljube Jovanovića, je ta povsem mirno odvrnil, da je med odhajanjem v svoje prostore sicer opazil gibanje in vzklikanje med poslanci, a je menil, kako je to samo še eden od »običajnih sukoba«, kakršnih je »na žalost« bilo vse preveč.³ Tako je predsednik razmišljal leta 1922, ko še ni minilo leto od sprejema ustave ...

Spopadi, ki so prerasli v nasilje, so torej bili od začetka »običajen« pojav v jugoslovanski skupščini, sicer »žalosten«, a očitno po tiho sprejemljiv. Politika je pač tu in tam ostra zadeva. Tako je veljalo vse do leta 1927, ko sta se vzpostavila dva izključujoča in nasprotujoča politična bloka – na eni strani vladni, kjer sta dominirali radikalna stranka in SLS, na drugi opozicijski, kjer je dominiralo sveže ustanovljeno zavezništvo med Svetozarjem Pribičevićem in Stjepanom Radićem, imenovano Kmečko – demokratska koalicija (KDK). Takrat je skupščinsko nasilje postalo še bolj »običajno« in vsakdanje, hkrati pa tudi vse bolj divje, nesprejemljivo in škodljivo. Obdobje od leta 1927 do leta 1929 lahko označimo kot resnični jugoslovanski parlamentarni armagedon, čas, ko je nasilje v skupščinskih klopek povsem preplavilo dojemanje politike in do temeljev načelo zaupanje v sistem parlamentarne demokracije.

Opozicija je bila neusmiljena in odločna, pri čemer je do skrajnosti uporabljala in tudi izrabljala vse me-

¹ Slovenec, 23. 7. 1922, *Burna seja narodne skupščine*.

² Jutro, 23. 7. 1922, *Seja narodne skupščine*.

³ Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (SB NS KSHS), 9. r. s., 12. 11. 1923, str. 164-165.

tode parlamentarnega boja. Streljala je v glavnem iz treh (premišljenih) topov, socialnega, človečanskega in nacionalnega. Opozarjala je na davčno neenakost in izkoriščanje (socialni moment), kritizirala policijsko nasilje in režim v zaporu Uprave grada Beograda (t. i. Glavnjači – moment človekovih pravic) ter problematizirala ratifikacijo t. i. Nettunskih konvencij s sosednjo Italijo (nacionalni moment). Vse teme so bile občutljive in aktualne, vse so netile čustva. Verbalne nastope je opozicija začinila še z ministrskimi obtožbami, tehnično obstrukcijo, zahtevala je preiskave in napovedovala totalno politično abstinenco.⁴ Nasilja ni manjkalo, vrstili so se dnevi, ki so vsak zase dobivali novinarske oznake v slogu: »Včerajšnji dan bo ostal neizbrisno zapisan v zgodovini našega parlamenta in je usodnega pomena za nadaljnji razvoj politične situacije.«⁵ Eden takih dni je bil 29. februar 1928.

Na dnevnem redu je bila razprava o razmerah v Glavnjači. Opozicija je navajala številne argumente, postregla s primeri, šokirala in alarmirala. V Glavnjači bi naj bilo v 20 celicah 300 aretiranih, skupaj naj bi bili kakor sardine stisnjeni sifilitiki, »ki že razpadajo«, kužni in bolni, prestopniki, »polni golazni«, in intelektualci, nedolžni otroci, siromašna dekleta ... Policijski zdravnik naj bi grozil s smrtjo, uslužbenci posiljevali ... Za Glavnjačo pristojni član vlade, notranji minister dr. Anton Korošec, je nonšalantno odgovoril, da so prostori pač pomanjkljivi, zgradba pa premajhna.⁶ Zgodbe o nasilstvu je mirno označil za »komunistične izmišljotine«. Opozicija je ob njegovih lepih besedah skoraj ponorela. Prizadeti in razjarjeni poslanci so vzklikali, razvil se je »vihar«, seja je bila prekinjena, seja se je spet začela, kaotična rutina je besnela v divjem tempu. V nekem trenutku so poslanci vladne večine (!) imeli opozicije dovolj in so jo fizično napadli. Izbruhnil je dotlej najhujši pretep v skupščinski dvorani.

Osrednji tarči vladnih poslancev sta bila voditelj opozicije Svetozar Pribičević in Stjepan Radić, zlasti slednji, ki je bil malo prej med sejo tudi najbolj glasen. Nanj sta zato najprej »navalila« poslanca radikalne stranke Dušan Milašinović in Radko Parežanin, a ju je prestregel poslanec Radićeve stranke dr. Pernar.

»Na njega (Pernarja, op. J. G.) pa je v tem hipu navalil demokratski poslanec Jovanović, nazvan 'Luna'. Njegov napad je dr. Pernar spretno pariral in ga s krepkim sunkom odrinil, tako da je padel in se udaril z glavo ob

klop. Ko se je dvignil, ga je oblila kri. To je duhove še bolj razvnelo. Razvil se je pretep od moža do moža. Nekateri radikali so trgali klopi in lomili stole ter navalili na poslance KDK, ki so bili prisiljeni, da se postavijo z enakimi sredstvi v bran. Razvil se je dobesedno krvav pretep, ki je trajal nad 20 minut. Radikalni poslanec Nikolić je potegnil iz žepa boksa in navalil na najbližje nasprotnike, radikal Tomo Popović pa je zavihtel stol in hotel z njim udariti Radića. Udarac v trebuh ga je razorožil. Več poslancev je v pretepu popadlo na tla, drugi pa so šli preko njih, tako da so jih gazili po tleh. Po preteku 20 minut v dvorani skoraj ni bilo poslanca, ki bi ne bil krvav.«⁷

V trenutku, ko je bila skupščinska bitka »na vrhuncu«, so se v pretep vmešali še novinarji. Družno so poskakali iz novinarske lože v dvorano in se pridružili vsak »svoji« politični stranki. Kritična peresa so se tako tolkla s poslanci, doktorji so suvali četnike ... Naposled je intervenirala skupščinska policija, ki je s težavo le uspela »razdružiti« nasprotnike. Bitke je bilo konec, pogled na skupščino pa klavrn in komičen hkrati.

»Zavezniki so si medsebojno brisali kri, popravljali raztrgano obleko in neprestano grozili z maščevanjem. Nekemu radikalnemu so razstrgali vse hlače, tako da se je moral skriti pod klop, dokler mu niso prinesli druge obleke. Drugi so si z robci obvezavali glave, uravnavali izpahnjene prste in krpali razdrapane obleke. Najhuje jo je skupil Jovanović – Luna, ki je imel razpraskan ves obraz, ki mu je čim dalje bolj zatekal.«⁸ Po poročanju časnikov so se za vladno večino najbolj zavzeto »borili« srbski radikali, bojazljivi poslanci SLS naj bi le skandirali »Udri ga!«. Ministri so takoj ob začetku pretepa pobegnili iz dvorane.

Skupščinski pretepi, ki so tako zaznamovali konec dvajsetih let 20. stoletja v jugoslovanskem parlamentu, so bili v naslednjem desetletju redkejši pojav, toda povsem izostali vendarle niso. Divjega parlamentarnega leta 1936 je ravno tako izbruhnilo nasilje.⁹

»Junjska kriza«

Napetost v skupščini je junija 1928 tudi po mnenju časnikov dosegla »vrhunec«. Vrstili so se pretepi, žalitve so padale kakor dež. Predsednik skupščine Ninko Perić je bil – tudi zavoljo lastne mlačnosti – povsem nemočen. Nemirne poslance, zlasti opozicijske, je kaznoval, izključeval s sej, a se ti niso pustili zlomiti. Na seji 9. junija se

⁴ Branislav Gligorijević, *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979, str. 252-256.

⁵ *Slovenski narod*, 1. 3. 1928, *Sistem glavnjače tudi v Narodni skupščini*.

⁶ *Slovenski narod*, 1. 3. 1928, *SLS v obrambi glavnjače*.

⁷ *Jutro*, 1. 3. 1928, *Krvavi pretepi v Narodni skupščini*.

⁸ *Prav tam*.

⁹ Gl. Todor Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, Beograd 1985, str. 127.

je celo zgodilo, da so štirje izključeni poslanci opozicije prišli v dvorano in tam protestno vztrajali tako dolgo, dokler ni predsednik poklical skupščinske policije. Žandarji so nato poslance pograbili in odnesli ven! Vmes so vpili »kakor jesiharji«, kar je provladni časopis Slovenski gospodar cinično komentiral: »Ali so jih kričarji pri tem dobili tudi – s pendrekom, ne povedo!«¹⁰

Parlament je vse bolj izgubljal lastnosti parlamenta, parlamentarna demokracija je bila le še forma. Premier Velja Vukičević si sploh ni drznil stopiti v sejno dvorano, kaj šele da bi v njej govoril. Kakor hitro je odškrnil

Vojvoda Lune, znani parlamentarni pretepač; tudi sam žrtev atentata (zgoraj levo) - Ivan Ribar, večkrat nemočen predsednik skupščine (na sredini zgoraj) - Ivan Pucelj, slovenski poslanec Kmečko-demokratske koalicije (na sredini) - Predsednik vlade Milan Stojadinović, »skoraj« žrtev atentata (na desni) - Nagrobni spomenik Milorada Draškovića, umorjenega notranjega ministra (levo spodaj).

vrata t. i. ministrske sobe in pogledal med poslance, ga je opozicija po besedah Ivana Ribarja »v divjem smehu napadla in zasipala z najbolj poniževalnimi žalitvami.«¹¹ Podobno se je godilo ministru Antonu Korošču. Poslanci vladne večine in poslanci opozicije so nekajkrat vzkliknili, da bo vsak čas tekla kri ...

Parlamentarno delo je bilo skoraj povsem ohromljeno, razprava je navadno obtičala že pri prvi točki – pri sprejemanju zapisnika. Potem ko ga je skupščinski sekretar na začetku vsake seje prebral, se je nanj vsul plaz opozicijskih pripomb. Vse bolj agresivni poslanci Kmečko-demokratske koalicije so ga spodbijali na vsakem detajlu, pomembnem ali nepomembnem. Na ta način so vodili svoj parlamentarni boj, na ta način so izvajali obstrukcijo.¹² Pri tem so sicer veliko krat trčili ob zanimiva in načelna jezikovna vprašanja. 12. junija je tako Pavle Radić zahteval, da se v zapisniku uporabljena beseda »galerija« nadomesti s hrvaško »ložo«, Sekula Drljević je protestiral, ker je podpredsednik skupščine Halid Hrasnica v zapisniku imenovan beg (to je bil turški plemiški naziv, po ustavi prepovedan), Ivan Pucelj pa je že četrtrič zapored mahal z ugotovitvijo, da je bil

¹⁰ Slovenski gospodar, 14. 6. 1928, Uporne poslance so znosili iz nar. skupščine!

¹¹ Ivan Ribar, *Politički zapisi*, Beograd 1948, str. 210-211.

¹² Gligoričević, *Parlament i političke stranke*, str. 256.

dotlej le en zapisnik voden v slovenščini, kar je bilo protiustavno.¹³ Skupščinski predsednik in sekretarji so na opazke v skladu s poslovníkom odgovarjali, jih v glavnem zavračali, skušali obiti, toda opozicija je bila neomajna. Včasih je v svojem »zapisnikarskem boju« celo dosegla uspeh, a je ta ostal neopažen v splošni politični vojni.

Tako je bilo 13. junija, ko je sekretar Andrej Bedjanič prebral zapisnik v slovenščini. K besedi se je takoj javil Ivan Pucelj in povedal: »Visoka zbornica! Danes smo končno doživeli ta srečni dan, da je prvič bil prečitan v seji javne skupščine zapisnik v slovenskem jeziku.«

Stjepan Radić mu je pritrdilno zaklical: »Nakon 10 godina!«

Pucelj je nato ugotovil, da je njegov nedvomni uspeh precej žalosten, saj bi po eni strani moralo biti sestavljanje zapisnika v slovenščini samoumevno, po drugi pa ga je motilo dejstvo, da zapisnik v resnici sploh ni bil sestavljen v slovenskem jeziku, marveč v srbskem jeziku in nato naknadno preveden. V času seje je namreč bil v dvorani le en dežurni uradnik, ki je sestavil zapisnik in ga nato dal nekemu mlademu stenografu prevesti v slovenščino. Slednje pove mnogo o marljivosti izvoljenega skupščinskega sekretarja Bedjaniča, čigar delo je bila priprava zapisnikov. Franc Smodej, član SLS, je ob Puceljevem govoru protestiral, a ga je govornik zajedljivo prekinil z besedami: »Molčite, hlapec!« Opozicija je zaploskala in zapisnikarska zgodba se je nadaljevala, nervoza pa povečevala.¹⁴

Protipljenja je bilo vse manj; dva dni po »jezikovni bitki« je črnogorski poslanec Puniša Račić predlagal sprejetje posebnega zakona o dvoboju, ki bi užaljenemu poslancu omogočal časten obračun. V tedanji atmosferi se sploh ni slišal nenavadno in neumestno, ne nazadnje je bilo kar nekaj poslancev oboroženih.¹⁵ Predlog tudi ni bil nikakršna invencija. Gospodje poslanci in ministri so spore, v katerih je bila prizadejana čast, že v preteklosti izravnavali v duelih. Med bolj odmevnimi za časa habsburške monarhije je bil obračun »poljskega Mikada«, ministrskega predsednika grofa Kazimirja Badenija, in vsenemškega poslanca Karla Hermanna Wolfa leta 1897. Med parlamentarno sejo razžaljeni Badeni je Wolfa izzval na dvo boj, a jo je nato skupil. Spretnejši Wolf ga je ranil s prvim strelom.¹⁶

Račićeve ideje o zakonu o dvo boju poslanci niso sprejeli, a je do obračuna le pet dni kasneje vendarle prišlo. Glavni akter je bil – kdo drug kot »predlagatelj« duela in agresiven nastopač Puniša Račić, povod pa – kaj drugega kot žalitve v debati o zapisniku.

»Morilska scena« je bila docela pripravljena že dan pred obračunom, 19. junija. Lider opozicije Radić je tistega dne poslancem vladne večine zabrusil, da so navadna »stoka«, predsednika skupščine pa posmehljivo povprašal: »Jeste li vi predsednik parlamenta, ili čuvar stoke?« Račiću in njegovemu kolegu Tomi Popoviću je »počil film«. Razjarjeni Popović, zaripel kakor opeharjen ženin, se je živalsko drl: »Strpljenju mora biti kraj! Pašće mu (Radiću, op. J. G.) glava jednog dana tu! Stoka se samo batinom može naučiti pameti. Ovde će jednoga dana padati mrtve glave! Ali neće Srbi biti krivi, nego oni!« Račić je dodal: »Ne možemo više to trpeti! Radić ima da dobije batina!« Radićev soborec Pribićević je zaskrbnjeno ugotovil: »Stvara se psihologija ubistava ...«¹⁷ Še istega večera okrog enajste je Račić predal pisni predlog predsedniku skupščine, v katerem je zahteval, da se Radića zdravniško pregleda, če je priseben.¹⁸

20. junija 1928 se je seja nadaljevala, bojno razpoloženje se je le še stopnjevalo.¹⁹ Poslanci so se v razpravi o zapisniku prepirali o tem, kdo je komu prejšnjega dne izrekel hujšo žaljivko (in bi ta morala biti v zapisniku), ob tem pa so natrosili še nekaj novih (»vi niste dresirani«). Ob pol dvanajstih se je k besedi prijavil Puniša Račić. »Gospodje,« je dejal, »izjavljam pred vsemi, da srbski interesi niso bili nikdar, razen kadar pokajo puške in topovi, v taki nevarnosti kot so sedaj.« Med opozicijo je takoj završalo. »Škandal!« so vzklikali, protestirali in silovito vpili. »Hoćete, da se v Londonu čuje, da se tu preti z orožjem,« je zajedljivo vprašal Pribićević. Toda Račić je nadaljeval in s svojimi besedami bolj in bolj revoltiral opozicijo. Poslanec KDK Ivan Pernar naj bi se tresel od jeze. Iz svojega mesta je naglo skočil naprej in zabrusil Puniši v obraz: »Ogoljufal si bege!« Tedaj Račić »naenkrat obledi« in v skupščini se je odigral eden najbolj žalostnih, strašnih in razvpitih prizorov.

¹⁷ V splošnem vrvežu skupščinski stenografi niso več zmogli slediti vsem žaljivkam, medklicem, dogajanju nasploh. Bolj podrobna poročila je zato najti v beograjski Politiki, kjer je – tudi po pisanju zagrebske Nove Evrope – njen dopisnik Gojko Božović, sicer skupščinski stenograf, pokazal precejšnjo marljivost.

¹⁸ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 45–46.

¹⁹ Događek v skupščini 20. junija 1928 je popisán v številnih virih. Poleg stenografskih beležk in sodnega spisa proti storilcu so o njem podrobno poročali mediji in številni očividci (Slovenec, 21. 6. 1928, Krvavi dan v narodni skupščini; 22. 6. 1928, Kako se je odigrala tragedija; Jutro, 21. 6. 1928, Poslanca Pavle Radić in Dr. Basariček v Narodni skupščini umorjena; Politika, 21. 6. 1928, Ubistvo Pavla Radića i Dure Basaričeka; Ribar, Politički zapisi, str. 211–212; Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 41–58).

¹³ SB NS KSHS, 76. r. s., 12. 6. 1928, str. 320–328.

¹⁴ SB NS KSHS, 77. r. s., 13. 6. 1928, str. 359–378.

¹⁵ Gligorijević, Parlament i političke stranke, str. 256.

¹⁶ Janez Cvirn, Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848–1918), Ljubljana 2006, str. 225–231.

Račić je najprej zaklical proti predsedniku: »Predsednik, kaznujte ga! Če ga ne boste vi, ga bo jaz!« in že v naslednjem trenutku iz žepa potegnil revolver parabellum kalibra 9 mm. V bližini sedeči poslanci so se stegnili proti njemu in ga skušali pomiriti, iz ministrske klopi je skušal posredovati dr. Vujičić, a Račić se je vseh otresel. Nameril je v Pernarja in v grobni tišini zmerom bučne skupščinske dvorane ustrelil. Krogla je predrila levo stran prsi. Takoj zatem je nastala nepopisna panika, poslanci so drli proti izhodu, živo je bilo tudi na galerijah. Le strellec Puniša Račić je ostal miren. Naslonil se je na govorniški oder in znova nameril, tokrat proti liderju opozicije Stjepanu Radiću. Ustrelil je prvič, a je kroglo prestregel poslanec Ivan Granda. Zadel ga je v levico in mu zdrobila kost. Ustrelil je drugič in zadel Radičev trebuh. Hrvaški ljudski tribun je klecnil na kolena in z muko izrekel: »Teško sem ranjen! Ubil me je!«. Nato je padel v nezavest. Obležali so trije poslanci, a Račiću še ni bilo dovolj krvi. S pogledom je iskal novih žrtev, ko se je vanj zapodil poslanec Đuro Basariček. Račić ni okleval in je ponovno sprožil. Basarička je zadel v vrat in levo stran prsi. Mož je padel, vstal, napravil dva koraka in krvav padel pod stenografsko mizo. Zadnja Račićeva žrtev je bil Pavle Radić. »Tudi tebe iščem,« mu je hladnokrvno rekel. Krogla ga je zadel 2 cm pod levo prsno bradavico. »Smrtno ranjen je napravil Pavle Radić par korakov in se nato med klopami obli s krvjo zgrudil nezavesten.«

Ko je opravil svoje, se je Račić skozi ministrsko sobo mirno odpravil v skupščinski bife, kjer naj bi skrnil čašo konjaka. Od tam je v spremstvu poslanca Jovanovića – Luneta odšel na dvorišče, poklical taksi in se izgubil med beograjskimi ulicami. Nihče ga ni skušal ustaviti. Pozno popoldne se je nato v družbi poslanca Dragana Bojovića prijavil »v avdienco« pri notranjem ministru Antonu Korošcu. Bojovićeve besede »Gospodine ministre, moj brat, Puniša Račić, kome se dogodio danas žalostan slučaj u Skupštini, moli Vas da ga primite,« so izzvenele kot res »žalosten slučaj« poslanske etike in grotesken poskus izkazovanja spoštovanja. Korošcu, prekaljenemu in preračunljivemu, a modremu politiku, seveda ni padlo na kraj pameti, da bi ga sprejel. Ukazal je, naj ga odvedejo v Glavnjačo. Račić je pred tem še nagovoril novinarje:

»Ono što sam hteo, to sam svršio ... Nisam mogao više da gledam kako se bacaju blatom na sve ono što je srpsko. Svakog dana nas nazivaju lopovima, razbojnicima, i šta ja sve znam. Dok smo se borili, bili smo dobri mnogima od njih, a danas sve sam lopov i vucibatina. Nisam više mogao da trpim. Danas mi je prekipelo. Pala mi je krv na oči, i učinio sam ono što ste videli. Nisam znano u koga pucam, – ruka mi je sama pritiskala oroz revolvera ... Sad sam tu, pristajem da me streljate i bez

presude. Ja sam svoje izvršio.«²⁰ Pavle Radić in Đuro Basariček sta umrla takoj, Stjepan Radić pa nekaj mesece pozneje.

Puniša Račić je kljub svoji »junaški« drži dočakal sodbo in kazen. 20 let težke ječe v Zabeli pri Požarevcu, kjer mu je upravnik zapora odstopil prvo nadstropje svoje vile in mu dodelil tri strežnike. Račiću se bojda ni godilo slabo, a je po izbruhu vojne leta 1941 kljub vsemu »prenehal« prestajati kazen in odšel v Beograd. Tam so ga kmalu po osvoboditvi mesta leta 1944 zajeli partizani, postavili pred naglo sodišče in ustrelili.

Z Račićem sta se na obtožni klopi znašla tudi znana skupščinska »pretepača« Dragutin Jovanović – Lune in Tomo Popović, ki naj bi mu med zločinom sekundirala in ga podpihovala. Oba sta bila zaradi pomanjkanja dokazov oproščena.²¹ Četniški vojvoda Lune, junak obeh balkanskih in prve svetovne vojne, je kmalu zatem še sam padel pod revolverskimi strelji. Leta 1932, ko se je s svojim četniškim tovarišem Kosto Pećancem odpravil v Niš, ga je na tamkajšnji železniški postaji ustavil policijski agent Stevan Protić in želel rutinsko pregledati njegovo prtljago. Lune ni privolil, ampak se je z njim sporekel in ga pričel tako tepsti, da ga je »podrl na tla«. »V obrambi svojega življenja je agent potegnil revolver in ustrelil.« Lunetu je prebil »srčno žilo«. ²² Nad smrtjo je takoj zavel piš dvoma, začelo se je govoriti o atentatu in ugibanja ter teorije zarote še do danes niso potihnili.

Strelji v skupščini junija 1928 so znova zavrteli politični boben, številke so se premešale, vsi so razmišljali o spremembah, nujnih popravkih političnega sistema, vzrokih, daljnosežnih posledicah. Kavarniške stene so se tresle od vznemirjenja, ravno tako časopisni stolpci. Zagrebška revija Nova Evropa je kot prolegomeno k »Radićevi številki«²³ natisnila prvi monolog iz Njegoševga Gorskega venca:

*Kad sinoćnu premislim vijeću,
Raspale me užasa plamovi! –
Poklati se braća međjusobom!
A dušmanin silni i opaki
Zatrijeće sjeme u odivu.
(P. P. Njegoš, Gorski venec)*

*Ko današnje sklepanje premišljam,
straha plamen mene razpaljuje:
bratje naj se koljejo med sabo,
pa krvniki jaki in opaki*

²⁰ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2, Zločin Puniše Račića, str. 49.

²¹ Slovenski narod, 7. 6. 1929, Puniša Račić obsojen na dvajset let.

²² Jutro, 3. 7. 1932, Tragična smrt vojvode Lune.

²³ Nova Evropa, 26. 7. 1928, št. 2.

seme v krilu nam zatro odive!
(prevod R. Perušek)

Iz »periferijske kafane« v parlament

Pomlad 1936. Komaj je minilo slabih sedem let od Račićevih strellov v skupščini. Politična arhitektura je bila navzven docela spremenjena. Kralj je razglasil diktaturo, prepovedal stare stranke, nato »dal« ustavo in še sam podlegel strelom v francoskem Marseille-ju. Leta 1935 je vlado oblikoval Milan M. Stojadinović, nekdanji finančni minister, »luciden, cinično realen politik« in »tipičen oportunist« brez ideoloških in tudi vsakih drugih predsodkov. Stojadinović je sodil med bolj kontroverzne jugoslovanske politike (v sicer široki množici zelo kontroverznih jugoslovanskih politikov); o njem so že za časa njegove vlade in še mnogo kasneje krožile najrazličnejše govorice, njegova oseba in politika sta burili politično domišljijo. Zelo dolgo je vodil precej stabilno vlado, vse do leta 1939, ko je v negotovih časih politično strmoglavil in postal »persona non grata«. Nova vlada ga je najprej internirala v državi, nato pa poslala v »britansko skrbništvo«. Aprila 1941, potem ko je v Jugoslaviji že izbruhnila vojna, je Stojadinović prispel na britanski otok Mauricius. V Indijskem oceanu je ostal do leta 1948. Kasneje je živel v Južni Ameriki, zlasti Argentini. V času Juana Perona se je tudi tam, kakor prej doma v Jugoslaviji, uveljavil kot ekonomski strokovnjak. Urejal je ekonomske časopise, predvsem pa zaključeval obsežne politične spomine. Debela knjiga z naslovom *Ni rat ni pakt* je izšla v Buenos Airesu dve leti po njegovi smrti, leta 1963.²⁴ Enemu od poglavij v svojih spominih je Stojadinović dal bombastični naslov *Atentat v skupščini*.

Tarča atentatorja je bil kdo drug kot – on, sam predsednik vlade. Stojadinovićev opis dogajanja in njegovega ozadja je sočen in prepričljiv, a ga je vendarle – kakor vsake politične memoare – treba brati nadvse kritično in jemati z rezervo, ob tem pa upoštevati tudi druge razpoložljive vire. Stojadinović tako piše, da so najmračnejši nasprotniki vlade v parlamentu Vasilije Trbić, Dragiša Stojadinović in Tasa Dinić na predvečer njegovega nastopa v skupščini, 5. marca 1936, priredili »pijanko«, ki se je zavlekla globoko v noč. V središču pozornosti »alkoholizirane družbe« naj bi bil ves čas poslanec Damjan Arnautović, osnovnošolski učitelj »s slabo vzgojo in še slabšo inteligenco, alkoholik violentnega in eksplozivnega karakterja«. Na veselici je ostal čisto do konca, dokler

se ni celotna družina razšla. Toda Arnautović jo tedaj ni mahnil domov, temveč je nadaljeval s popivanjem in pohajal iz lokala v lokal. Jutro naj bi dočakal v neki »periferijski kafani«. Od tam se je napotil naravnost v skupščino, ki je že začela z delom.²⁵ Pijan in neprespan je vstopil v dvorano ter začel s številnimi medklici motiti govornika – predsednika vlade Stojadinovića. Poslanci večine so ga hiteli miriti, on pa je iz žepa suknjiča nenadoma potegnil revolver, vzkliknil: »Sada ću ja vama, mangupi, pokazati ko je vaš Bog!« in ustrelil v smeri govorniškega odra. Zahvaljujoč posredovanju nekaterih poslancev je zgrešil.²⁶

Ob prebiranju stenografskih beležk²⁷ in drugih virov ter literature²⁸ moremo ugotoviti, da Stojadinović v glavnih obrisih niti ni pretirano predrugal zgodbe, zgolj like nasprotnikov je »počrnil« – prikazal izrazito negativno. »Usodnega« dne je kot zunanji minister (funkcijo je opravljal hkrati s predsedovanjem vladi) podal svoj ekspoze. Poslanci so mu vzklikali »Živeo!« in ploskali, le z novinarske lože na galeriji se je kmalu po začetku zaslišal prvi medklic Damjana Arnautovića. Poslanec Arnautović seveda ni sodil v novinarski korpus, tam se je samo začasno namestil, saj je opozicija tedaj prešla iz obstrukcijske faze parlamentarnega boja v fazo bojkota. Poslanci tako niso hodili v svoje klopi, ampak so sedali v galerije, namenjene novinarjem in obiskovalcem, od koder so nato motili delo parlamenta in izvajali nekakšen »obstrukcijski bojkot«.

Stojadinović je Arnautoviću mirno odvrnil, da ima »gospod poslanec« pravico govoriti le spodaj in nadaljeval z govorom. Arnautović je takoj zavpil: »Sada ću da dođem dole!«, sestopil v dvorano in z levece neprestano žalil govornika. Predsedujoči Stevan Čirić ga je opomnil, poslanci večine so glasno ugotavljali, kako »nije ovo kafana«, Miloje Sokić je celo vzkliknil »Napolje s njime, vidite da je pijan,« a Arnautovića to ni odvrnilo od nadaljnjih izpadov. V nekem trenutku je naglo vstal s klopi, iz notranjega žepa suknje izvlekel revolver in streljal »tri ili četiri puta, i to prvi put u pravcu govornice, za kojom se nalazi Predsednik Ministarskog saveta g. dr. Milan Stojadinović«. Nastala je »zabuna«, nekaj poslancev je takoj priteklo do Arnautovića in ga razorožilo; Čirić je prekinil sejo.

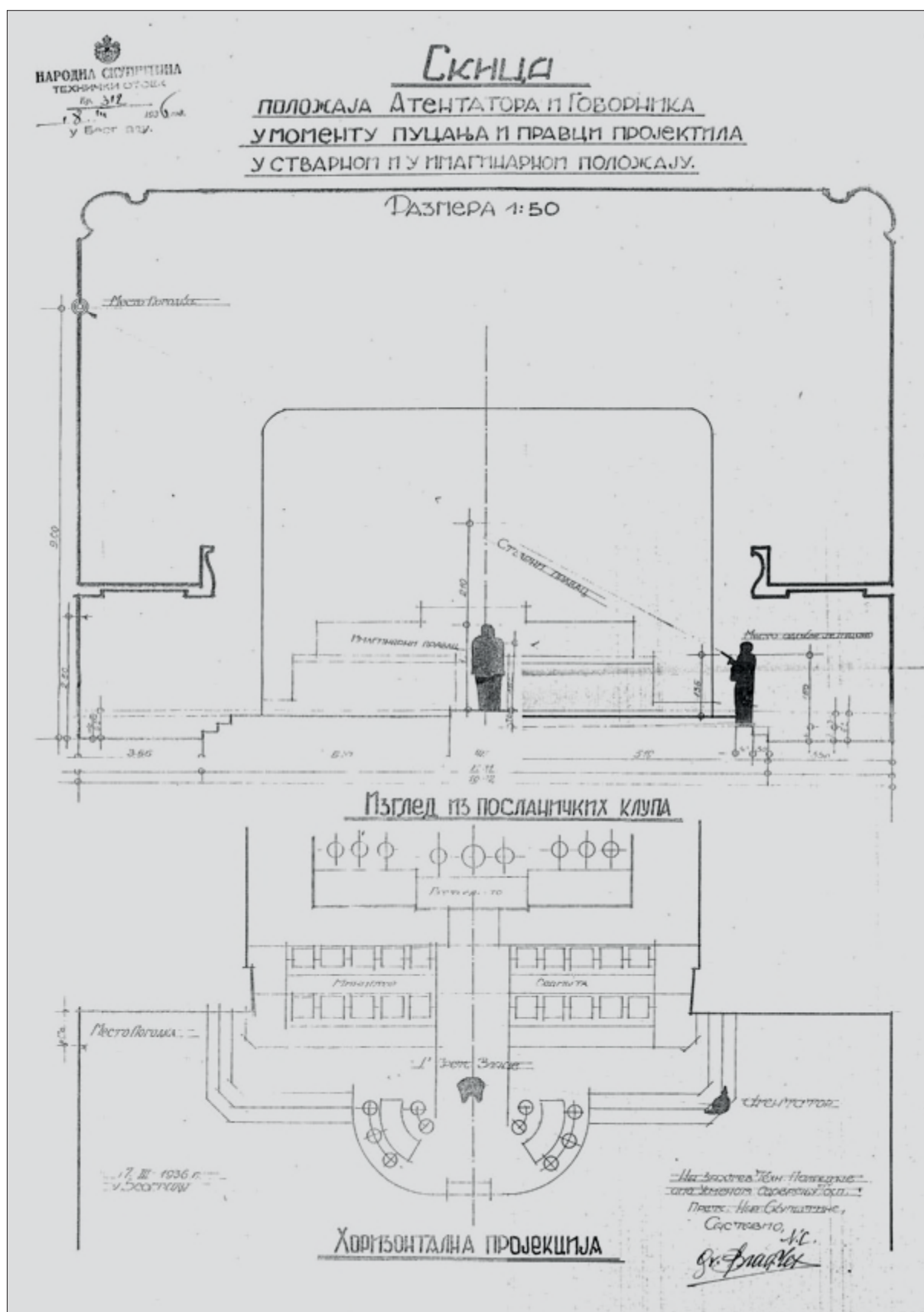
²⁴ V Jugoslaviji je izšla leta 1970: Milan M. Stojadinović, *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata, Otakar Keršovani, Rijeka 1970, (dalje: Stojadinović, Ni rat ni pakt). Obsežen predgovor h knjigi je spisal Dušan Biber; to besedilo je še zmerom eden najboljših vpogledov v čas in osebnost Milana Stojadinovića.*

²⁵ Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 347-348.

²⁶ V času Stojadinovićevega govora so v skupščinski dvorani sedeli tudi ministri njegove vlade. Po Arnautovićevih streljih naj bi se vsi skrili pod klopi, le plečati Anton Korošec je ostal na svojem sedežu, saj je bil preširok, da bi zlezl v ozek prostor pred seboj. – Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 348-350.

²⁷ SB NS KJ, 20. r. s., 6. 3. 1936, str. 119-123.

²⁸ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 131-134.

Skica rekonstrukcije poskusa atentata na Milana Stojadinovića
(delo tehničnega odseka Narodne skupščine, hrani Arhiv Jugoslavije, Beograd)

Generalna rekonstrukcija atentata tako ni vprašljiva ali sporna. Pijani poslanec Arnautović, oster nasprotnik Stojadinovićeve vlade, je ustrelil v smeri govornice. Posledice so bile pričakovane. Arnautovića in njegovo poslansko tovarišijo so aretirali, obtožili in obsodili; Arnautovića na 15 let težke ječe in trajno izgubo pravic, Dragišo Stojadinovića na pet let težke ječe in izgubo pravic, Trbića na štiri leta težke ječe in izgubo pravic ter Milovanovića na leto in pol težke ječe in dve leti izgube pravic. Domnevni plan atentatorjev je povsem propadel; ne le, da z atentatom niso destabilizirali vlade, dosegli so nasproten učinek. Pozicija Milana Stojadinovića se je po skupščinskih streljih opazno in občutno okrepila. Po streljanju mu je iz kabineta (in politične prve lige) celo uspelo izriniti ostrega nasprotnika generala Petra Živkovića, predsednika prve vlade šestojanuarske diktature. Površno izveden poskus atentata je v kombinaciji s posledicami zato začel hitro buriti politično domišljijo. Je mar mogoče, da je atentat insceniral sam Stojadinović?

Ugibanja v tej smeri so se pojavila še isti dan.²⁹ Češko-slovaški poslanik v Beogradu je zapisal, kako »obstajajo mnjenja, da je to naročena demonstracija«.³⁰ Zarotniški tezi v prid govorijo tudi nekatera očitna in nelogična dejstva. Najprej forenzična skica poskusa atentata, ki so jo na podlagi rekonstrukcije dogajanja pripravili v tehničnem odseku parlamenta. Po skici je edini strel, izstreljen proti Stojadinoviću, končal na nasprotnem zidu devet metrov od tal. Iz tega sledi, da je naboj letel dva metra in deset centimetrov nad premierovo glavo, pri čemer je bil izstreljen z razdalje petih metrov.³¹ Bodisi je bil Arnautović zelo pijan bodisi dejansko ni želel zadeti »cilja« ...

Časopisje, ki je bilo tako ali tako vsa trideseta leta cenzurirano, ob atentatu pa še posebej pozorno prečesano, je brž postreglo s »prepričljivim« pojasnilom. Do Arnautovića naj bi v trenutku, ko je hotel ustreliti, pritekel mladi poslanec Stojadin Dimitrijević in ga udaril od spodaj v podlaket, tako da je posledično ustrelil v zrak. Druga dva strela je nato ustrelil v tla?! Tega ni pozabil omeniti niti Stojadinović v svojih spominih, kjer je še dodal, da je strel letel le meter in pol nad njegovo glavo. V stenografskih beležkah ni sledu o Dimitrijeviću intervenciji. Drobnosti, ki pa rušijo verodostojnost ... Celotna zgodba deluje neprepričljivo. Cvet v gumbnico špekulacij pa nenazadnje dodaja dejstvo, da je bil ves čas v skupščini prisoten Stojadinovićev »lični momak«, njegov osebni stražar Blažo Turčinović. Po premierje-

vih besedah se je zmerom nahajal v njegovi bližini, za pasom je po črnogorskem običaju nosil revolver.³² Ko je bilo incidenta že konec in je bil Arnautović razorožen, naj bi sicer Turčinović kleče na eni nogi meril vanj, a vprašanje, čemu ni takoj interveniral, ostaja neodgovorjeno. Oboroženi osebni stražar je iniciativo prepustil naključnim poslancem, ki so goloroki opravili junaško dejanje (?!).

Streli letijo na vse strani

Nasploh so bili v prvi Jugoslaviji streli, usmerjeni proti političnim nasprotnikom, vse prej kot redek pojav. Že leta 1921 je komaj osemnajstletni komunist Alija Aliagić ustrelil notranjega ministra Milorada Draškovića. Mož, ki je sicer slovel kot energičen in brezobziren nasprotnik komunistov, je bil v času smrtonosnega srečanja z Alijo na dopustu, v odmaknjeni hribovski vasici Delnice, ob železniški progi Rijeka – Ogulin. Sedel je na klopi, obdan s štirimi otroki, ko je – bojda »hladnokrvno« – pristopil atentator, potegnil revolver browning in ga ustrelil v srce.³³ Po atentatu nanj je bila komunistična partija dokončno kriminalizirana, izrinjena iz političnega in siceršnjega življenja. Njeni člani so postali državni sovražniki, kar je povzročilo neslutene posledice še desetletja pozneje.

Komunisti so sicer bili tisto poletje leta 1921 zelo aktivni in so pripravili več atentatov. Manj kot mesec pred napadom na Draškovića in en dan po sprejetju vidovdanske ustave so celo udarili proti najvišje rangiranemu politiku v državi – Aleksandru Karađorđeviću. Prestolonaslednik se je ravno odpeljal iz parlamenta, kjer je položil »zakletvo«, in se v družbi svojega prvega ministra podal proti dvoru na svečani pregled beograjskega garnizona. Ko je kolona vozil pasirala novozgrajeno ministrstvo trgovine (na današnji ulici kneza Miloša), je z njegovega tretjega nadstropja priletela bomba. Na Aleksandrovo srečo je predčasno eksplodirala, poškodovanih ni bilo. Atentator, ki so ga kmalu izsledili, je bil osemindvajsetletni komunist Spasoje Stejić. Obsodili so ga na smrt, a mu nato kazen spremenili v dvajset let ječe. Ob izbruhu vojne leta 1941 je uspel pobegniti iz zapora; priključil se je partizanom in dve leti kasneje padel v legendarni bitki na Sutjeski.³⁴ Leta 1942 se je v partizanih pri Bosanskem Petrovcu srečal z Ivanom Ribarjem, ki je v času njegovega atentata predsedoval skupščini in se tistega dne tudi peljal v avtu z regentom Aleksandrom. Ribar pravi, da Stejića, v partizanih znanega kot Bačo, prej ni poznal, a sta se »drugarski izljubila«. Ni se mu

²⁹ Ivan Ribar, *Politički zapisi III*, Beograd 1951, str. 118.

³⁰ Stojkov, *Vlada Milana Stojadinovića*, str. 133.

³¹ Arhiv Jugoslavije 72, *Narodna skupština*, fasc. 120/375, *Skica položaja atentatora i govornika u momentu pucanja i pravci projektila u stvarnom i imaginarnom položaju*, merilo 1: 50.

³² Stojadinović, *Ni rat ni pakt*, str. 349.

³³ Slovenski narod, 23. 7. 1921, *Atentat na ministra Draškovića v Delnicah*.

³⁴ Politika online, *Svi naši vidovdani*, 29. 6. 2008 (S. Kljakić).

pozabil zahvaliti, da ga pred dvajsetimi leti bomba ni »zakačila«. ³⁵

Nevarnejši in tudi veliko odmevnejši je bil poskus atentata na ministrskega predsednika Nikolo Pašića. Nanj je 27. junija 1923, ravno tedaj, ko se je iz skupščine peljal proti hotelu London, z bližine zgolj dveh ali treh metrov streljal Milutin Rajić. Bojda je Rajić izgubil službo v ministrstvu za zunanje zadeve, kar ga naj bi »motiviralo« za napad. Slovenski poslanec Franjo Žebot je bil »neposredna priča atentata« in je dogajanje podrobno popisal: »Bili smo kakih 10-15 korakov od vhoda v dvorišče (vrt) narodne skupščine, ko slišimo za svojimi hrbti pasti več strellov. Prvi hip smo bili mnenja, da je kdo izpalil strele iz samokresa za pse (Hundeschrecker), ali pa je kakemu kolesarju ali avtomobilu počilo kolo. Ko se obrnemo ... vidimo, da je nek moški izpred hiše finančnega ministrstva ... streljal na nek osebni avtomobil (omnibus). Nastalo je veliko vrvenje in tekanje ljudi od vseh strani ... sedaj smo še le videli, da v avtomobilu, ki je bil napaden, sedi sam ministrski predsednik Nikola Pašić ... Obe šipi na avtomobilu sta bili preluknjani. Deli razbite šipe so lahko ranili Pašića na licu a na levi roki je en projektil lahko ranil Pašića.« ³⁶

Predsednik vlade je sredi Beograda ob enih opoldan, med množico »pasantov«, rahlo krvavel ... Prizor se je zdel šokanten, izreden in govornice o njem so se brž raznesle po vsem mestu in državi. Gotovo je tudi na Žebota napravil silen vtis, saj v svojem opisu dogodka, ki ga je sestavil še isti večer, stalno omenja »vrvenje«, krike, vpitje in se ponavlja. Naenkrat je bilo povsod polno žandarjev, ljudje so se zanimali za Pašićevo zdravje, slišali so se vzkliki »Živijo Pašić!« in »Smrt atentatorju!«. Napadalec je zbežal, a so ga mimoidoči kmalu ujeli, vrgli na tla in ga strahovito pretepali s petami, palicami, pestmi. Ko so ga policisti končno »oteli« pred množico, ni mogel več hoditi. Odnegli so ga na skupščinsko dvorišče, vrgli v star avto in kasneje odpeljali na policijo. Le dve uri zatem, ob treh popoldne, so že izšle posebne izdaje časopisov in ljudje so se trgali zanje.

Kri v politiki je bila tako običajna, da so ljudje le tu in tam onemeli. Eden redkih brutalnih političnih dogodkov, ki je na široko zaprl usta in odprl oči, je bil uspeli atentat na kralja Aleksandra oktobra 1934. To je bil (ob umoru Radića) gotovo najbolj znan politični atentat za časa prve Jugoslavije, četudi se ni zgodil na jugoslovanskih tleh.

Aleksander se je oktobra 1934 odpravil na obisk za veznice Francije. Na pot je odplul z rušilcem Dubrovnik iz Boke in po treh dneh, 9. oktobra, prispel v Marseille. V skladu z vnaprej začrtanim protokolom se je ob štirih popoldne izkrcal in s francoskim motornim čolnom podal proti obali, na Quai des Belges, kjer je v družbi zunanjega ministra Louisa Barthoua sedel v odprto črno limuzino. Masa ljudi, zbrana na rivi, mu je klicala, on pa je z dvignjeno roko mahal v pozdrav. Voznik je počasi odpeljal in zavil na osrednjo mestno prometnico. Vse po planu, kakor sta si zamislila šefa jugoslovanskega in francoskega protokola ... Toda komaj je limuzina prevozila kakih sto metrov, je na stopničko avtomobila skočil neznanec, potegnil pištolo in izstrelil nekaj nabojev. Ciljaj je natančno; oba častna potnika, Aleksander in Barthou, sta za posledicami ran umrla. ³⁷ Atentatorja je nato v vsesplošnem vrvežu s sabljo pokosil francoski častnik, ki je na konju spremljal vozilo.

Možnost tragičnega konca jugoslovanskega monarha tedaj ni bila povsem neverjetna in nepričakovana. Protidržavna in zločinska hrvaška ustaška organizacija, na čelu z Antejem Pavelićem in Gustavom Perčecem, je poleg tega, da je izvajala številne teroristične akcije po državi, z atentatom nanj decembra 1933 v Zagrebu že poskušala, vendar ni bila uspešna. Nadaljnji poskusi so tako bili le še vprašanje časa. Podatki jugoslovanske obveščevalne mreže, ki je budno spremljala njeno dejavnost, so možnost novega poskusa dejansko napovedali že sredi septembra 1934. Njen vodja, prekaljeni obveščevalec in kasnejši minister za notranje zadeve in pravosodje v emigrantski londonski vladi Vladeta Miličević, je nekaj ur pred atentatom, 9. oktobra zjutraj, izvedel celo konkretne detajle o njegovem poteku. O tem je takoj referiral kralju na krov Dubrovnika, a je Aleksander zgolj dejal: »Sedaj je za to prepozno. Moramo se držati programa.« ³⁸ Takšne končnice programa, do katere je nato res prišlo, najbrž ni imel v mislih.

Preiskava ozadja atentata je kljub številnim, a hkrati prikritim nitim in povezavam, kazala v jasno smer. Neposredni organizatorji so bili Pavelićevi ustaši in njihova tesna sodelavka, makedonska teroristična organizacija VMRO Vanče Mihajlova, naročniki in botri pa najvišji politični krogi iz Budimpešte, Rima, Berlina, z Dunaja in morda celo iz Moskve ali Londona. Obveščevalec Miličević, ki je kot pooblaščen predstavnik jugoslovanske vlade skupaj s francoskimi organi preiskoval zločin, je v svojih spominih zapisal, da so zbrani dokazi vodili do samega Mussolinija. Kljub številnim indicem in dokaznemu gradivu pa dogodek ni doživel epiloga.

³⁵ Ribar, *Politički zapisi*, str. 43.

³⁶ Slovenski gospodar, 5. 7. 1923, *Kako se je izvršil napad na Pašića* (Franjo Žebot).

³⁷ Vladeta Miličević, *Ubistvo kralja u Marselju, Filip Višnjić, Beograd 2000*, (dalje: Miličević, *Ubistvo kralja*), str. 64-65.

³⁸ Miličević, *Ubistvo kralja*, str. 11, 62-63.

Matija Škerbec,
politični zapornik (zgoraj)
in Franjo Žebot, poročevalec o
poskusu atentata (spodaj).

Naslovna stran dnevnika
Slovenec (1928)

Matija Škerbec je bil slovenski duhovnik, pristaš prepovedane stranke SLS, ki je sodeloval na odmevnih protirežimskih demonstracijah leta 1932. Zaradi delovanja proti državi in njenemu političnemu sistemu ga je oblast aretirala, obtožila in skupaj z drugimi protestniki postavila pred sodišče. Škerbec je svoja tedanja doživljanja opisal v pet let kasneje izdani knjigi Šenčurski dogodki (takrat se je režim že spremenil in je SLS spet bila na oblasti). Delo nima večje politične vrednosti, njega namen je bil v prvi vrsti politično-propaganden, zato pa ima toliko večjo dokumentarno in izpovedno težo, vsebovano v številnih detajlih in barvitih opisih

viden in občutenj »političnega zločinca«. Škerbec na enem mestu tako opisuje pretresljive trenutke, ko je s tovariši izvedel, da gredo iz ljubljanskih policijskih zaporov v Beograd.

»V Glavnjačo,« je najprej pomislil in misel ni bila »prijetna«. Okrog zloglasne Glavnjače se je v tistih časih že spletel krvavi mit, ki je temeljil na številnih resničnih in zaskrbljujočih podatkih. Ko so končno prispeli v Beograd, so tam vsi buljili vanje, »katolički popi«, so govorili, možem je bilo nerodno in neprijetno. Nekdaj spoštovani državljani so se znašli med kriminalci ... Toda zadrega je kmalu minila, saj jih je brž po prihodu potolažil »odličan pravoslavni Srb«:

»Nikar se ne sramujte! To pri nas štejejo v veliko odliko, če je kdo zaprt radi politike. Pri nas uživajo največji ugled taki, ki so v politični borbi koga ubili in nato pobegnili v šumo med hajduke, ali pa, če so bili vsaj zaprti radi politike. To, da ste zaprti radi politike, vam naši ljudje štejejo v zaslugo in s tem ste pri njih mnogo pridobili.«³⁹

Škerbec je bil pomirjen in zadovoljen. Iz njegovih beležk lahko sklepamo, da je s trditvijo »odličnega Srba« vsaj deloma soglašal. Žrtev v političnem boju je častna, je nekaj več kot običajna žrtev ...

V takšnem mentalnem miljeu ni moglo biti nenavadno, da je v parlamentu – v politiki – pogosto izbruhnulo nasilje, da so zapele pesti, »boksarji«, da so se lomili udi in da je tekla kri. Za politični ideal damo žrtev na oltar (lastno ali tujo) ... Tako bi lahko zvenela cinična parafraza političnih spopadov med obema vojnama ...

Jugoslovanski parlament oz. jugoslovanska politika tistega kratkega časa – gotovo zaznamovana z gostoto nasilja in brutalnosti – pa ne v času ne v prostoru nista bila izjemna. V angleškem parlamentu sta od davnih dni opozicija in vladajoča večina ločeni z dvema rdečima črtama, ki potekata po sredi dvorane. Razdalja med njima premišljeno znaša dva meča – sprva so poslanci namreč hodili v parlament opasani z meči.⁴⁰ Preventivni ukrep je bil globoko utemeljen, a ni zmerom učinkoval. Fizični spopadi (sicer brez mečev) so se še dogajali, do njih pa nenazadnje prihaja še danes. V zadnjih letih so odmevali v Makedoniji, velikokrat v Ukrajini, v ameriških zveznih državah, Indiji, Venezueli ...

Pretepi v parlamentu so bili (in morda še zmerom so) svojevrsten izraz različnosti interesov in stališč. Ko nestrinjanje kulminira, pač rezultira v pretepu. Idealen parlament je vendarle idealen reprezentant vseh ljudskih volj, tudi najbolj nasprotujočih si, in torej prvi in najbolj logičen prostor spopada. V prvi vrsti verbalnega spopada argumentov, ki pa lahko človeško preraste v fizičnega. Nasilje v parlamentu je tako bilo dokaz vsaj delne demokratičnosti političnega prostora. Trditev se morda zdi cinična, toda po uveljavitvi diktature kralja Aleksandra 1929 in nato oktroirane ustave je bilo vsakršnega nasilja v jugoslovanskem parlamentu manj oz. ga sprva sploh ni bilo! Šele politično mehčanje sredi tridesetih let in nato menjava režima sta spet vzpostavila »pogoje« za parlamentarne spopade, a so ti bili milejše oblike kakor v dvajsetih letih.

Viri in literatura

Arhivski vir:

Arhiv Jugoslavije, fond 72 (*Narodna skupština*).

Tiskana vira:

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine SHS (SB NS KSHS).

Stenografske beleške Narodne skupštine Kraljevine Jugoslavije (SB NS KJ).

Časopisi:

Jutro.

Nova Evropa.

Politika.

Slovenec.

Slovenski gospodar.

Slovenski narod.

Time.

Literatura:

Cvirn, Janez: *Razvoj ustavnosti in parlamentarizma v habsburški monarhiji. Dunajski državni zbor in Slovenci (1848-1918)*, Ljubljana 2006.

Glorigorjević, Branislav: *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919-1929)*, Beograd 1979.

Milićević, Vladeta: *Ubistvo kralja u Marselju*, Beograd 2000.

Ribar, Ivan: *Politički zapisi*, Beograd 1948.

Ribar, Ivan: *Politički zapisi III*, Beograd 1951.

Stojadinović, Milan M.: *Ni rat ni pakt. Jugoslavija između dva rata*, Rijeka 1970.

Stojkov, Todor: *Vlada Milana Stojadinovića (1935-1937)*, Beograd 1985.

Škerbec, Matija: *Šenčurski dogodki*, Kranj 1937.

³⁹ Matija Škerbec, *Šenčurski dogodki, Kranj 1937*, str. 80.

⁴⁰ *Time*, 6. 10. 1935, Vol. 25, Issue 23, p. 20, *Off the Carpet*.

Zusammenfassung

HAU IHN!

Gewalt im Belgrader Parlament in der Zwischenkriegszeit

Beschimpfungen mit sogenannten unparlamentarischen Ausdrücken, Lärmerei und allgemeiner Krawall im Parlament des ersten Jugoslawien wuchsen sich vielfach zu richtigen Schlägereien und anderen physischen Abrechnungen aus. Wenn man die damaligen stürmischen Sitzungen verfolgt scheint es sogar, dass gelegentliche Handgemenge nicht etwas Unerwartetes waren, sondern eine Erscheinung, die zum allgemeinen Bild des jugoslawischen Parlamentarismus dazugehörte. So war es bis zum Jahr 1927, als zwei gegensätzliche und einander ausschließende politische Blöcke entstanden. Zu dem Zeitpunkt wurde die Gewalt in der Nationalversammlung noch »üblicher« und alltäglicher und gleichzeitig auch immer brutaler, untragbarer und schädlicher. Die Periode von 1927 bis 1929 kann als wahrhaftiges jugoslawisches parlamentarisches Armageddon bezeichnet werden, eine Periode, in der die Gewalt in den Sitzbänken der Nationalversammlung das Verständnis von Politik völlig überlagerte und das Vertrauen in das System der parlamentarischen Demokratie bis in die Grundfeste erschütterte. Es endete mit Schüssen und dem Tod kroatischer Abgeordneter im Beratungssaal.

Die Gewalt, die das Ende der 1920er Jahre im jugoslawischen Parlament so stark geprägt hatte, war im darauf folgenden Jahrzehnt ein selteneres, wenn auch nicht völlig verschwundenes Phänomen. Im wilden parlamentarischen Jahr 1936 kam es ebenfalls zu einem Gewaltausbruch, dem auch Schüsse folgten. Überhaupt waren im ersten Jugoslawien Schüsse gegen politische Gegner alles andere als eine Seltenheit. Schon im Jahr 1921 erschoss ein kaum achtzehnjähriger Kommunist den Innenminister; einen knappen Monat vor diesem Attentat griffen die Kommunisten sogar den ranghöchsten Politiker des Staates Alexander Karađorđević an. Im Sommer 1923 schoss ein gekränkter Beamter ohne Erfolg auf den Ministerpräsidenten Nikola Pašić. Blut in der Politik war so alltäglich, dass es den Menschen nur hie und da die Rede verschlug. Eines der seltenen brutalen politischen Ereignisse, das alle verstummen ließ und ihnen die Augen öffnete, war das erfolgreiche Attentat auf König Alexander im Oktober 1934.

Schlägereien (und Gewaltausbrüche) im Parlament waren (und sind vielleicht immer noch) ein eigenartiger Ausdruck von unterschiedlichen Standpunkten und Interessenskonflikten. Wenn der Dissens kulminiert, resultiert er eben in Handgreiflichkeiten. Das ideale

Parlament ist immerhin ein idealer Repräsentant des Willens aller Wähler – auch der gegensätzlichsten Meinungen – und damit der erste und logischste Ort einer Auseinandersetzung. In erster Linie ist hier ein Wortgefecht gemeint, das aber in ein physisches übergehen kann. Gewalt im Parlament war so der Beweis für einen zumindest teilweise demokratischen politischen Raum. Diese Behauptung erscheint vielleicht zynisch, doch nach der Einführung der Diktatur durch König Alexander 1929 und der folgenden oktroyierten Verfassung wurde jegliche Art der Gewalt im jugoslawischen Parlament weniger bzw. verschwand zunächst vollständig! Erst die politische Lockerung Mitte der dreißiger Jahre und der anschließende Regimewechsel schufen wieder „Bedingungen“ für parlamentarische Auseinandersetzungen, die nun jedoch mildere Formen annahmen als in den zwanziger Jahren.

Schlagwörter: Parlament, Nationalversammlung, Königreich der Serben, Kroaten und Slowenen (SHS) / Jugoslawien, Gewalt